

Səfiəddin Urməvi "Şərəfiyyə" və "Musiqi pərdələri haqqında" əsərlərində rübab, ud, tənbur, ney, mizmara, surnai, çəng, şahrud, kanun kimi alətlərdə metabil, erani, təcige, seyqah və s. kimi melodiyaların səslənişini əsl fəlsəfi sirri, müalicə metodu adlandırır. Ondan sonra Əbdülqadir Marağayi, Əbdüllətif Şirvani kimi Azərbaycan alimləri də özlərinin qədim Şərq musiqisinə həsr etdikləri elmi-fəlsəfi əsərlərində musiqi alətlərinin simlərində, dəliklərində mövcud olan gizli sirlərdən bəhs ediblər. Şərqin ensiklopedik dühaları olan Əbu Nəsr əl-Fərabi, Məhəmməd əl-Xarəzmi, Əbu Reyhan Bəiruni, Əbu Əli İbn Sina kimi şəxsiyyətlərin musiqiyə yanaşması da əsasən fəlsəfi və müalicəvi aspektdən olub.

Şərq elminin siması olan İbn Sina özünün "Nicat" əsərində qeyd edir: "Başınız ağrayır? Çalışın gülxanada fəvvarənin pıçılıtlı səsinə qulaq asın, ora musiqini dəvət edin və dütarın incə musiqisinin təsiri ilə yuxuya gedin". "Tibnamə" əsərində isə o, simli alətlərin melanxoliya və yuxusuzluğa qarşı faydalı olmasını qeyd edir.

Orta əsrlər Şərqində iş o yere çatmışdı ki, fəlsəfi dünyagörüşlərini inkişaf etdirib bir çox müəmmalaları öyrənməkdən ötrü alimlər əsas elmlərlə bərabər musiqi təhsilə də yiyələnirdilər.

Onuncu əsrin sonunda "İxvənüs-Səfa" (Saflıq Qardaşları) adlanan sufi filosoflarının bir qrupu musiqi, təbiət ünsürləri (heyvanlar, bitkilər, minerallar) və rənglər arasında uyğunluq haqqında təlim yaratdılar. Başqa filosoflar hesab edirdilər ki, müxtəlif alətlərdə çalınan musiqi insan şüuruna dərman bitkiləri və ətirli ədviyyələr kimi təsir edir. Məsələn, tarda çalınan musiqi ətirli zəfəran kimi, nağara – mixək və jənşen, ud – pişikotu, ney – badrəncubuyə, zurna – tünd qəhvə kimi təsir göstərir.

Sazın gizli fəlsəfəsi və müalicə metodu

Musiqinin bütün fəlsəfəsini, müalicə metodlarını həyata keçirən musiqi alətləri zaman-zaman deformasiyaya uğrasa da yenə də öz dərin funksiyalarını qoruyub saxlaya bildilər. Onlardan biri də sazdır. Dədə Qorquddan Aşıq Ələsgərədək irfan sistemini, milli düşüncədəki qırılmaz rabitəni qoruyan saz haqqında əfsanələrin birində deyilir:

Dərvişlərin bir adı da - "Səfide xan"dır. "Səfid" "ağ", "xan" isə "oxuyan", "qiraət edən" mənasında işlənir. Yəni, qaraların arasında ağları oxuyan adam. Ağ yazılar "nəffəsət"dən sonra başlayır. Dini-fəlsəfi mətnlərə istinadən Adəmin bədəni yaradıldıqdan sonra ruhun ora daxil olması çətinləşdi. Yeddi nəcasətdən yaranan bədəni saf ruhun daxil olmasına mane oldu. Qan, tər, sperma və s. bu kimi yeddi nəcasət yeddi milyon pak cövhəri korlayıb onlara rəxnə vurduğundan pak ruh həmin vaxt insanın bədəninə girə bilmədi. Allah əvvəlcə ağıl məfhumundan istifadə etdi. Lakin ağıl vasitəsilə Ali ruh bədənə girə bilmədi. "Mən bunu yaratdım ki, özüm görünüm" formulu yəni, ağıl fayda verməyəndə Allah mərhəmətdən istifadə etmək istədi. Amma yenə də ruh cismə daxil ola bilmədi. Başqa vasitələr də sınandı. Amma yeni yaranan cismə daxil olmaq mümkün olmadı. Çünki cisim napak idi.

Musiqi alətlərində fəlsəfi sirlər və müalicəvi hikmətlər

O napaklığın divarlarını dəlib cismə keçmək mümkün deyildi. Bu zaman Həzrəti Cəbrayıl saz olub Adəmin qucağına düşdü. Mikayıl yəni, təbiəti idarə edən icraçı mələk onun telləri, mizrabı - quruluşu oldu. İsrail isə onun səsi oldu. Burada iki mələk yerini dəyişir. Əzrayıl onun pəncəsi olur. Can alan kimi də, vurur can verir. İsrail də onun səsinə döndü. Elə ilk səs pərvazlanan kimi Ali ruh insanın bədəninə daxil olaraq onun həyat cövhərinə çevrildi. O murdarlığı görmədi. İnsan məstlik sayəsində o divarları dələ bilər. Füzuli dediyi kimi, öylə sərməstəm ki, idrak etməzəm dünya nədir.

Bektaş-ərənlərin "telli Quran" dedikləri sazın bətnində qərar tutan gizli cövhər onu artıq neçə əsrlərdə ki, kainatın ali düşüncə sistemi olan təsəvvüfün əsas təbliğatçılarından birinə çevirib. Yuxarıda irfan əhlinə istinadən söylədiyimiz hekayə də onun mistik gücünü özündə əks etdirir.

Sazda qərar tutan başqa bir gizlin isə onun həyat enerjisinin mənbəyi funksiyasını daşmasıdır. Qədim Şərq təbabətində musiqi ilə müalicədən söhbət açılan zaman ilk ağla gələn musiqi aləti saz olur. Deyilənlərə görə, sazda ifa edilən musiqi sinir sistemini tonuslaşdırır, insanı gümrah edir, əhval-ruhiyyəni təmkinləşdirir, mübariz ruh yaradır. Melanxoliyada olanda və ruh düşgünlüyünə uğradıqda, həmçinin bədbinliyə qapandıqda sazı dinləmək insan üçün çox faydalıdır.

İrfan alimi, dərviş-ozan Fəxrəddin Salim neyin fəryadı ilə insan ruhunun fəryadı arasındakı əlaqəni bu cür izah edir:

"İnsan da doğulanda ney kimi fəryad eləyir. Ürfan və təsəvvüf deyir ki, insan bir zamanlar Haqqın dərgahında "səri-kuyində vəhdətdə idi. Hər yer ona cənnət, hər şey Allahın ona vəsl olan cəmalından ibarət idi. İnsan doğularkən ilk olaraq onu dərk edir ki, artıq o cənnət yoxdur. Əvzində müvəqqəti sürgün olan həyat var.

Bu düşüncə çərçivəsində Mövləvilik başda olmaqla bir çox təsəvvüf cərəyanları musiqidən xüsusi təlim kimi istifadə edib, hətta dəyərli musiqi əsərlərinin yaranmasına səbəb olublar.

Osmanlı imperiyası dönməndə yetişən musiqi xadimləri və nəzəriyyəçiləri Səfiyyəddin Urməvi və Əbdülqadir Marağayi türk musiqisi və muğamlarının insan temperamentləri, millətlər, rənglər, bürclər, təqvimlər və bəzi xəstəliklər üzərindəki təsirləri istiqamətində təsnif etmişdilər. Türk musiqi nəzəriyyələrinin əks olunduğu "ədvar" kitablarında da musiqinin tiblə əlaqəsi və onun vasitəsilə müalicə üsullarından bəhs olunur. Məsələn, Süleymanın dövründə saray həkimi Musa Hamun sultana həsr etdiyi diş xəstəliklərinin müalicəsinə aid əsərində bu xəstəliklərin musiqi ilə müalicəsini, həmçinin, uşaqların axşamlar musiqi ilə yatırılması və bunun da öz növbəsində onların əxlaqının formalaşmasında əsas ünsürlərdən biri olmasından bəhs edib. Bundan başqa şair-həkim olan Həsən Şüəri "Tədilül Əmzicə" adlı əsərinin "Musiqi məqamı" fəslində səslə müalicə mövzusunun çox gözəl işləyib.

İslam mədəniyyəti tarixində musiqi ilə müalicə olunan şəfa ocaqlarının sayı çox olub. Onlardan bir neçəsi ilə tanış olaq: Nurəddin Zəngi xəstəxanası (Şam 1154), Amasya bimarxanası (1308), Gövhər Nəsibə Tibbi Mədrəsəsi və s.

Muğamların bürç qarşılıqları:

Rast: qoç, ünsür - atəş
İraq: buğa, ünsür- torpaq
İsfahan: əkizlər, ünsür- hava
Zərəfkənd: xərçəng, ünsür- atəş
Rahab: tərzi, ünsür- atəş
Hicaz: oxatan, torpaq
Üşşaq: balıq, ünsür - su.

Musiqi ilə astronomiya elmləri arasındakı qarşılıqlı əlaqədən bəhs edən alimlər (daha doğrusu, orta əsr İslam-Şərq alimləri) bürclərlə muğamların uyğunluq məsələsinə də toxunublar. Onlar bəzi bürclərlə muğamların eyni təbiətə malik olmasını da vurğulayıblar.

Muğamların (şöbələrin, təsniflərin) xəstəliklərlə əlaqələndirilməsi

Rast: iflic xəstəliklərinin sağlmasına;

İraq: yüksək hərərətə, sələcəm və titrəməyə kömək edir; İsfahan: soyuqdaymə, halsızlıq, yaddaşın gücləndirilməsi.

Rahab: baş ağrıları, ürək çırpıntıları və qan azlığı (eləcə də digər qan xəstəlikləri);

Hüseyni (Mənsiriyyə): ürək və ciyərdə olan iltihablar, mədə problemləri;

Hicaz: bağırsağ xəstəlikləri, ağrı və sancuların müalicəsində;

Üşşaq: yuxusuzluq və ayaq ağrıların müalicəsində xeyirlidir.

Qeyd: Yazıda Fəxrəddin Salimin "Milli yaddaş sistemində irfan və təsəvvüf", Fərid Ələkbərlinin "Qədim Şərq təbabəti" əsərlərindən, Mövlənin "Məsnəvi"sindən, Zemfira Səfərovanın "Səfiəddin Urməvi" adlı monoqrafiyasından istifadə olunub.

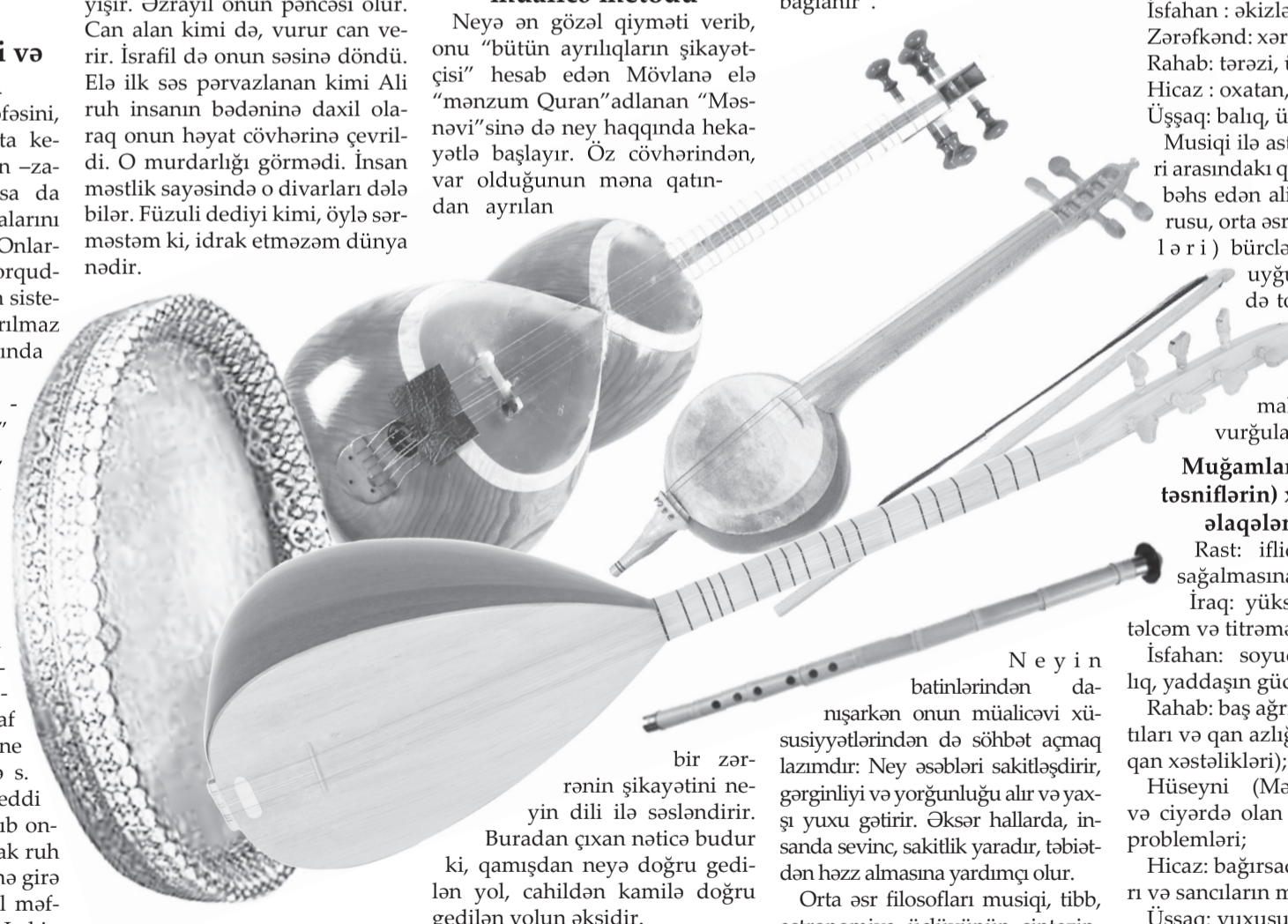
Elmin NURİ

Həmçinin sazda çalınan musiqi baş ağrısı, yuxusuzluq, əsəb və əzələ spazmlarını aradan qaldırır. Bu alətdə ifa edilən melodiyalar insanda sakitlik, fəlsəfi əhval-ruhiyyə yaradır.

Neyin fəlsəfi sirri və müalicə metodu

Neyə ən gözəl qiyməti verib, onu "bütün ayrılıqların şikayətçisi" hesab edən Mövlənə elə "mənzum Quran"adlanan "Məsnəvi"sində də ney haqqında hekayətlə başlayır. Öz cövhərindən, var olduğunun məna qatından ayrılan

Bu həyat insana ayrılıqdan başqa heç nə vəd etmir. O ayrılığın adı Allahdan qopmadır. İnsan bir zamanlar var olduğu vüsal məclisində qopduğu üçün ağlayır. Amma elə ki, zaman keçir, o, böyüyür, böyüdükə unudur, unudqca bu fani məkana daha çox bağlanır".

Neyin batinlərindən danışarkən onun müalicəvi xüsusiyyətlərindən də söhbət açmaq lazımdır: Ney əsəbləri sakitləşdirir, gərginliyi və yorğunluğu alır və yaxşı yuxu gətirir. Əksər hallarda, insanda sevinc, sakitlik yaradır, təbiətdən həzz almasına yardımçı olur.

Orta əsr filosofları musiqi, tibb, astronomiya üçlüyünün sintezində, onların yaratdığı vahid harmoniyada musiqi ilə müalicənin üsullarını hər zaman çatdırmağa həvəsli olublar. Sufi mütəsəvvifləri isə "musiqi mərifət sahibləri üçün ruhun qidası olması və insanın kamilləşməsi mövqeyindən islami zəmində özünə daha böyük dəyər qazanmışdır" deyərək, bu ilahi sənətin zirvəsini göstərirlər.

bir zərərin şikayətini neyin dili ilə səsləndirir.

Buradan çıxan nəticə budur ki, qamışdan neyə doğru gedilən yol, cahildən kamilə doğru gedilən yolun əksidir.

Ney kimi hər dəmdə bəzmi-vəslini yad eylərəm

Ta nəfəs vardır, quru cismimdə fəryad eylərəm.

(Füzuli)

Mövlənədə insanı neyə bənzətmək istəyi bir neçə yerdə müşahidə olunur. Ney insana, neyə üfürülən nəfəs isə Allahın Adəmə nəfəsindən üflədiyi ruha bənzədir.